

YANILSAMANIN NERESİNDEYİZ? İÇSELLEŞTİRİLMİŞ CİNSİYETÇİLİKTEN FARKINDALIĞA

Ayşegül YARAMAN

Marmara Üniversitesi, Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Sanayi devriminin yaşam tarzı olarak modernlik, bir parçası olan birinci dalga kadın hareketinin de katkısıyla kadınların eğitim, çalışma gibi haklarını sağladı. Daha sonra kadınların medeni ve siyasal hakları yasalaştı. Modernleşme projesinin amacı kadını erkeğe biçimsel olarak eşitlemekti. Bu amaç cinsiyetçiliğin ortadan kalmasına yetmemiş; Tam tersine erkeğe ait değerlerin idealize edilmesine neden olmuştur. İlk yanilsama (illusion) budur.

Moderliğin eleştirisiyle ortaya çıkan ikinci dalga kadın hareketinin amacı ise erkeğe ait değerlerin üstünlüğünü yıkmaktı. Mevcut tüm yapı ve kurumlar feminist eleştiriye tabi tutuldu. Cinsiyetçi tutumlar meşruiyetini yitirdi. Ancak tüm bu dönüşüme rağmen, gerek özel gerek kamusal alanda ataerkil uygulamalar sürmektedir. Bu da ikinci yanilsamadır.

Cinsiyetçi tutum ve davranışlar arasındaki çelişkiyi, ikiyüzlülüğü açıklamak için bir bilmeceye odaklanan bir seri araştırma gerçekleştirdik. Çeşitli toplumsal kategorilere uygulanan bu anket, gizli cinsiyetçiliği, anlamlı verilerle ortaya koymuştur. Araştırmanın sonuçları toplumsal bilişsel şemalar ve simgesel şiddete yol açan habituslar çerçevesinde incelendiğinde üçüncü dalga kadın hareketinin toplumdaki cinsiyetçi kutuplaşmayı bertaraf edebilmek için çetin bir görev üstlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Yanilsamaları aşırıp, kadın-erkek çoğunluğun farkına varmadan yeniden üretimine katkıda bulunduğu cinsiyetçiliğe karşı farkındalığı artırmak gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler

Toplumsal cinsiyet, birinci dalga kadın hareketi, ikinci dalga kadın hareketi, toplumsal bilişsel şemalar, simgesel şiddet, habitus

*Cinsiyet temelli ikilemlerin bu kadar kanıksandığı ve “normalleştirildiği” bir ortamda, nasıl ayırt edeceğimiz hakikaten neyin “normal” ve “doğal” olduğunu?
E.Şafak; **Siyah Süt**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s.158*

Geleneksel toplumda erkeğin kadın üzerindeki yasal, meşru, uygulamalı egemenliği; modernleşme sürecinde yerini kutsallaştırılmış “toplumun anneliği”ne bıraktı. Bu vesileyle kadın kamusal alana çıkabildi; ancak eşiti olmayı hedeflediği erkek, hala hem de en üst biçimde egemenliğini sürdürüyordu. “İlk kadın (...) aşağılanmıştı; ikinci kadın idealize edilmişti. Ama her durumda erkeğe bağımlıydı, (...) ona göre tanımlanıyordu: erkeğin olmasını istediğinden başka bir şey değildi.” Lipovetsky(1997:291) Modernliğin çözülmesi döneminde ortaya çıkan kadın ise sözde özgür. Ama bu sözde özgürlük, ataerkil değerlerin belirlediği ortamda yaşandığı için irdelenmeyi hak ediyor.

YANILSAMA I: ERKEKLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜ

Sanayi devriminin gerektirdiği yaşam tarzıdır, en genel anlamıyla modernlik. Modernliğe ulaşmak için izlenen süreç ise modernleşmedir. Modernlik, isim ve sıfat olarak modernlerden oluşur. Toprağa bağlı üretimin yaşam tarzı olan gelenekselliğin antitezidir. Dolayısıyla hem siyasal hem sosyolojik hem psikolojik alanda gelenekselin eleştirisini ve hatta olumsuzlanmasını geliştirir söylem olarak.

Böyle bir toplumsal dönüşüm projesi, insan hakları bağlamında kadınların özgürleşmesi sürecinin ilk aşamasına olanak sağlamıştır.

Sanayi devrimi, nasıl köyün yerine fabrikaların etrafında oluşan kentleri gerektirdiyse; toprağa bağlı geniş ailenin üretim birimi olmaktan çıkmasına ve üretimin artık kamusal alana taşınmasına da neden olmuştur. Bu süreç aile fertlerinin üretim, yani çalışma için ev dışına çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca sanayi, geleneksel tarım ve hayvancılıktan farklı olarak nitelikli işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, okulun doğuşu ve yaygınlaşmasının temel belirleyicidir. Sanayileşmenin eşlik ettiği ideolojik tercihe bağlı olarak söylem değişiklik gösterse de, ucuz emek talebi kadınların kamusal alana çıkışının önemli nedenlerinden biridir. Ucuz emek talebinin çalışma yaşamına çektiği kadınlar, hem nitelikli işgücü oluşturmak hem de nitelikli işgücü yetiştirmek, o dönemin egemen sloganı çerçevesinde özetlersek toplumsal anneliği daha iyi ifa etmek için eğitime yönelmiş/yönlendirilmiştir. Şematize etmek, anlatılanı sarı ve çarpıcı kılar. Dolayısıyla yukarıda modernlik, kentleşme, okul, kadınların özel alandan kamusal alana çıkışları gibi önemli dönüşümleri, sanayi devrimini bir sihirli değnek gibi göstererek açıklamaya çalıştığım düşünülmesin; kolay ve hızlı anlatabilmek için bu şematik özeti denedim. Kuşkusuz özetlemeye çalıştığım insanlık tarihinin bir noktasındaki toplumsal dönüşümdür ve pek tabii ki tüm dönüşümler gibi unsurları arasında etkileşim ihtiva eder; bir diğer deyişle diyalektik bir süreçtir.

Böyle bir ortamda ortaya çıkan birinci dalga kadın hareketi, toplumsal dönüşümden etkilenerek ve bu dönüşümü etkileyerek, modernleşme sürecinin içinde yer aldı. Eğitim, çalışma yaşamına katılma ile medeni ve siyasal hakların yasalarca erkeğe eşitlenmesi hedeflendi ve biçimsel engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılarak kadın ve erkeğin biçimsel eşitliği sağlandı. Bu bağlamda her düzeyde kız okullarının açılması ve giderek iki cinsiyetin bir arada eğitim görmesi yasalarca güvenceye alındı. Özellikle I. Ve II. Dünya Savaşları kadınların ekonomik hayata katılımını hızlandırdı. Aynı dönemde kadınlara erkeklerle aynı koşullarda seçme ve seçilme hakkı tanındı. Aile ile ilgili yasalarda, geleneksel dönemde erkek lehine olan miras, evlenme ve boşanma hakkı iki cinsiyete eşit hale getirildi. Bu biçimsel değişiklikler yeterli bulundu.

Türkiye'nin deneyimi bu konudaki en çarpıcı örneklerdendir:

Osmanlı İmparatorluğu'nun "en uzun yüzyılında" modernleşme Batılılaşma'ya indirgenerek siyasal, toplumsal ve entelektüel gündeme girdiğinde başrol kadınlık durumuna verildi. Kadınlar kadar erkek aydınların da destekledikleri dönüşümler erken Cumhuriyet döneminde de aynı gruplarca sürdürüldü. 19. yüzyılın ortasında yasalaşan miras konusundaki eşitlikçi değişikliği, Cumhuriyet'in ilanı öncesinde üniversite sıralarına dek uzanan kız çocuklar için eğitim kurumlarının açılması izledi. Zaten 1876'da ilan edilen I. Kanun-u Esasi, kız ve erkek çocuklara zorunlu ilköğretimi öngörüyordu. Çalışma yaşamına kadınların katılımında ise. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet'e uzanan kesintisiz savaşların erkek işgücünü cepheye çekmesinin büyük etkisi oldu. Yine Cumhuriyet'ten önce kadınlar yazardılar, öğretilerler, işçiydiler, tüccardılar, berberdiler, profesördüler (Halide Edip 1919'da İstanbul Üniversitesi'nde bu göreve atanmıştı.), oyuncudular, fotoğrafçıydılar. Yine aynı savaşlar, ama özellikle Kurtuluş Savaşı kadınların siyasal bilincine, katkılarını ve yasal taleplerine yol açtı. 1917'deki Aile Hukuku Kararnamesi, 1926'daki Medeni Kanun'un ilanından önce çok eşliliği ortadan kaldırıyor ve kadına da boşanma hakkı getiriyordu. Daha 1919'da gazetelerin gündemine giren kadınların siyasal haklarının yasalaşması için 1934 yılını beklemek gerekti. 1935 yılında ise İstanbul'da toplanan Dünya Feminist Kongresi'nin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında çeşitli amaçlara sahip kadın derneklerinin sayısı çok arttığı halde, Cumhuriyet'in ilanından sonra tek örgütte, Kadın Birliği'nde toplanan kadınlar, başkanları aracılığıyla, artık bir kadın mücadelesinin gerekliliğinin kalmadığını belirterek örgütü lav ettiler. Daha önce de belirttiğim gibi, Türkiye'nin modernleşme/Batılılaşma projesi çerçevesinde, tüm dünyada aynı süreçte görüldüğü gibi, başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok aydın erkek kadınlık durumundaki bu değişikliğe destek verdi. Bir diğer deyişle kadınlar ve erkekler modernleşme sürecinde çıkar birliği içindeydiler. Yaraman(2001) Ancak bu biçimsel değişiklikler, ne Türkiye'de ne başka bir yerde, kadın ve erkeğin toplumsal statüsünde beklenen eşitliği sağlamadı.

Modernliğin holistik yapısı insan hakları bağlamında kadınlık durumunu sorgular ve cinsiyetler arasında soyut bir eşitlik kurgusu geliştirir. Toplumsal olarak modern birey, siyasal anlamda ise yurttaş, biyolojik bakımdan dişi de eril de olsa erkek idealinden biçimlenmiştir. Bilindiği gibi İnsan Hakları Evrensel

Beyanamesi'nin yayınlandığı dil olan Fransızca'da erkek ve insan (homme-Homme)sözcükleri aynıdır. Bir başka anlatımla yinelersek, modernleşmenin kadın hakları bağlamındaki hedefi erkektir; çaba kadını erkeğe eşitlemektir. Bir noktaya ulaşmayı istiyorsak, bu tercih o noktayı idealize ettiğimizi, en azından olumladığımızı gösterir. Bu tespitten çıkarak, modernliğin, kadını erkeğe ulaştırmaya çalışmakla erkeği yücelttiği, modernliğe yapılan en temel feminist eleştirilerden biridir. Nitekim erkek hedefinde gerçekleştirilen biçimsel eşitlik, ataerkil sistemi doğrudan sarsmadığı gibi, ona ait değerlerin yüceltilmesine neden olmuştur. Bu süreçte kadınlar eğitim ve çalışma olanaklarına kavuştukları halde, buldukları alanların maddi ve manevi değer yitirdiği görülmüştür. Erkek meslekleri ve kadın meslekleri oluşmuş; kadının kamusal alanda da ev içi rollerin uzantısında yer almasına tanıklık edilmiştir. Ya erkeklerin artık rağbet etmediği alanlara kadınlar girmiş, ya da kaza ile erkek egemen alanlara sızabildiklerinde ise kadınlar erkekleşmişlerdir. Siyaset bu konudaki en çarpıcı örneklerdendir. Seçme ve seçilme hakkı açısından yasalarda cinsiyetçi bir ayırım modern devletlerde bulunmamaktadır. Ancak, örneğin Türkiye'de kadınlar, genellikle partilerin kadın kollarında geleneksel cinsiyetçi işbölümüne uygun faaliyet göstererek erkeklerin iktidara gelmesinde önemli bir arkaplan desteği vermektedirler. Kaza ile seçtiklerinde ise erkekleştikleri, birçok tanıklık ve verinin ortaya koyduğu bir gerçekliktir. Modern toplumun onayladığı kadın, ya geleneksel annelik ve eşlik rollerini modernliğin koşullarına uyarlayarak yeniden üretmiş, ya da erkekleşerek kadına ait değerleri reddedip küçümsemiştir. Dolayısıyla modern toplum kadın ve kadına ait değerlerin ikinci sınıflığını yeniden üretmiştir. Yaraman(2002)

Cinsiyetçiliğin ortadan kalkması için modernleşme sürecinde kadının erkeğe, özellikle yasalar nezdinde eşitlenmesi çözümü, ilk yanılısamadır. Bu yanılısamanın günlük yaşamdaki özeti şöyledir: “Erkek gibi kadın” övgü, kibar deyişle “kadın gibi erkek” sövgüdür! Ama olsun, modernleşme kadınlara “erkek gibi olma” olanağını sunmuştur ya, onlar da “başarmak” istiyorlarsa “erkekleşmekte.” özgürdürler!

YANILSAMA II: CİNSİYETÇİ TUTUM VE DEĞERLERİN SARSILMASI

Modernliğin, açık ya da içkin tartışılmaz tekil doğrularının eleştirilmesine/yapıbozumuna tabi tutulmasına yol açan bilimsel paradigmanın dönüşümü, toplumsal cinsiyet problematiğinin bilimin ve kadın hareketinin gündemine girmesini sağlamıştır. İlk yanılısamanın aşılması zamanıdır artık. Modernleşme sürecinde kadının ulaşması hedeflenen “yüceltilmiş doğru” erkek ve erkeğe ait değerler bu bağlamda sorgulanmaya başlamıştır. Yalnızca birinci dalga kadın hareketinin değil, bileşeni olduğu modernleşme projesini yönlendiren erkeklerin de destekledikleri kadının erkeğe biçimsel eşitliği, kadının özgürleşmesi önündeki yasal engelleri ortadan kaldırmış; ancak toplumun her zerresine nüfuz etmiş erkek egemenliğini tartışmamıştır. Proje, kadını erkek gibi yapmak hedefindedir;erkeğin neden iktidarda olduğunu sorgulamak değil. Bu projenin yetersizliğini, eksikliğini sorgulamak, ikinci dalga kadın hareketinin çıkış noktasını oluşturacaktır. 1960'lardan itibaren artık, iki cinsiyetin ve giderek daha farklı cinsel tercihlerin, farklılıklar içinde denkliği için mücadele söz konusudur.

1949'da, Simon de Beauvoir'ın “kadın doğulmaz; kadın olunur.” saptamasının tetikleyici cümleyi oluşturduğu bu sürecin ardında, modernleşme projesinin özellikle yapıbozumcularla başlayan eleştirileri ve söz konusu projenin kadınlık durumuyla ilgili yarattığı hayal kırıklığı kadar; psikoloji ve antropoloji alanındaki yeni kuramlar da bulunmaktadır. Psikoloji içinde etkisi 1920'lerden itibaren giderek artan davranışçı okul, kişiliği öğrenmeye indirger. Öğrenme ise ödüllendirilen davranışın tekrarlanması, cezalandırılan davranışın bir daha yapılmaması şemasına dayanır. Çevrenin ödüllendirdiği davranışlar toplumsal normlara uygun olanlardır. Konumuza bu bağlamda geri dönersek, kişinin ataerkil normlara uygun davranışları ödüllendirildiği için bunlar tekrarlanacak ve kişilik bu ataerkil toplumsallaşmaya bağlı olarak oluşacaktır. Daha sonraları ise, antropolog/etnolog Margaret Mead, kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyetlerine bağlı farklı kişilikleri olmadığını, bu farklılığın toplumda kadına ve erkeğe atfedilen farklı rollerden kaynaklandığını iddia eder. Diğer bir deyişle kadın ve erkek arasında cinsiyete bağlı farklılıklar kültürel; onların toplum içindeki farklılaştırılmış yerlerinin bir ürünüdür. Mead(1998)

Artık kadının erkeğe eşitliği değil, cinsiyetçi değerlerin sorgulanması söz konusudur. Ataerkil kültürel yapının ürünü olan ataerkil toplumsallaşma cinsiyetler hiyerarşisinin temelidir. Erkeğe atfedilmiş tüm özelliklerin olumlandığı, kadına atfedilmiş tüm özelliklerin ise olumsuzlandığı yahut daha yumuşak bir deyişle konuyla ilgili değer ölçeğinin ikinci sırasında yer aldığı deşifre edilmiştir. Öyleyse bu ataerkil yapının bozulması gerekir. Bu bağlamda, modernliğin tüm egemenlik ilişkilerinin sorgulandığı kültürel çalışmalar alanında kadın araştırmaları ve araştırmacıları ortaya çıkar. Artık tıptan tarihe, ekonomiden edebiyata, biyolojiden psikolojiye, mimariden sosyolojiye feminist eleştiri gündemdedir. Kadınlar, modernliğin açtığı olanaklarla kamusal alana çıkıp o alanın erkeklerce belirlenmiş kurallarını

düşünmeden uygularken, bu kuralların kendi ikinci cinsliklerini belirlediğinin farkına varmışlardır. Örneğin, eğitim olanağıyla yetinmeyip, eğitimin içeriğindeki ataerkil kodları değiştirme çabasına girmişlerdir. Örneğin Türkiye’de önce beş, sonra sekiz yıllık kesintisiz eğitimin her iki cinsiyete zorunlu olması yolundaki yasayla yetinilmeyip; bu yasanın uygulanması ve eğitimin cinsiyetçi içeriğinin sorgulanması gündeme girmiştir. Okul kitaplarında, kadının geleneksel rollerini ve giderek ikinci cinsliğini yeniden üreten anlatımlar deşifre edilmiştir. Evlilik ve boşanma konusunda cinsiyetler arasındaki yasal eşitliğin uygulanmasındaki kadın aleyhine aksaklıklar toplumsal eylem ve örgütlerle ortaya konmuştur. Örneğin 1987’de, “kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin” biçimindeki geleneksel ifadeyi terennüm ederek kadına yönelik aile içi şiddeti meşrulaştıran hakim kararı kitlesel eylemlerle kınanmış ve söz konusu protestolar “Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı”nın kuruluşuna ön ayak olmuştur. Önceleri kadın sığınaklarının yaygınlaştırılması için çaba gösterilmiş; daha sonra yasalardaki soyut eşitliğin kadın aleyhine olduğu saptamasından çıkılarak, şiddet gören kadının ev içinde korunması ve şiddet gösteren erkeğin evden uzaklaştırılması biçimindeki yasal değişiklik için mücadele verilerek bu amaca ulaşılmıştır.

Bu tür çabalar sayesinde davranış kalıpları daha düşük bir hızla değişse de, cinsiyetçi tutumların meşruiyetinin sarsıldığı görülmektedir. “Kızını dövmeden dizini döver” zihniyeti ortadan kalkmasa da, bu zihniyetin açık savunucularının sayısında azalma barizdir. Egemen ideolojinin, konumuz bağlamında ataerkil ideolojinin sinsi ve açık en etkili yeniden üretim aracı olan medya, özellikle geniş kitlelerin hedeflendiği yayınlarda, örneğin en yüksek izlenme oranına sahip bir sabah kuşağı programında, popüler kültürün en etkili yüzlerinden birine kadına yönelik şiddete karşı kamuoyu oluşturma olanağı sağlamaktadır. En çok satan gazetenin iki yıldır yürüttüğü “aile içi şiddete son kampanyası” da önemli bir diğer örnektir.

Kadın araştırmaları enstitüleri, kadın kütüphaneleri, kadınlık durumuyla ilgili yayınlar, Birleşmiş Milletler’in Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme’yi imzaya açması (Türkiye’nin onayı 1986 tarihlidir.) ve ulusal yasaların bu sözleşmeye uyarlanması aynı zihniyet dönüşümünün nedeni ve sonucudur. Kadınların erkeklere denk koşullarda ekonomik hayata çekilmesi, cinsiyetler arası ücret farkının ortadan kaldırılması, kadın girişimcileri özendirerek tedbirlerin alınması, her iki cinsiyet için esnek çalışma zamanı sisteminin geliştirilerek kadına ait olan çocuk ve yaşlı bakımıyla ev işlerinin engelleyiciliğinin ortadan kaldırılması ve erkeğe de aynı görevler için olanak sunulması, bilim, teknoloji, ekonomi ve siyaset alanlarındaki karar mekanizmalarına kadınların dahil edilmesi, kadınlara yönelik fizik ve psikolojik şiddetin ortadan kaldırılması, özellikle yoksul kadın ve kız çocukları tehdit eden insan ticaretinin önlenmesi, eğitim, kültür, iş hayatı ve medyanın cinsiyetçi klişelerden arındırılması artık yalnızca feministlerin değil, çok daha geniş kitlelerin onayladığı, en azından karşı çıkmadığı/çıkamadığı hedeflerdir. Kuşkusuz aynı kitlelerin bu konudaki tutum ve davranışları arasında ciddi bir fark vardır. Tutumlar kadın özgürlüğüne taraftarlık biçiminde açıklansa da, örneğin Türkiye’de kız çocuklarının %87.9’u zorunlu eğitimden yararlanmakta¹, işgücünün ancak %26.5’i kadınlardan oluşmaktadır². Cinsel şiddet gören kadınlar %40 oranındadır³. TBMM’deki milletvekillerinin %9.1’i kadındır; bakanlar kurulunda tek kadın bakan bulunmaktadır; o da kadın ve aileden sorumludur. İstatistik veriler bulunmasa da, herkesin kişisel gözlemi, çalışmaları dahi ev içi işlerin hala kadının görevi olduğunu teyid eder. Töre cinayetleri, kadına yönelik şiddet konusunda aysbergin yalnızca görünen yüzüdür. Abartılı tüketim toplumunda kadının bedeni üzerinden gelir elde etmesi, yalnızca toplumun marjinalize ettiği meslek grubuyla sınırlı kalmamaktadır.

Kuşkusuz toplumsal dönüşüm bugünden yarıya gerçekleşmez. Cinsiyetçi ayrımcılığın meşruiyetini yitirmesi önemli bir adımdır. Ancak değerlerin radikal dönüşümü, yalnızca tutum-durum arasında bir farklılık yaratmaz; aynı zamanda değerlerin kendi arasındaki tutarlılık da kaybolur. Bu şizoid yapı hem bireysel hem toplumsal niteliktedir; yalnızca bu değişikliklere mecbur kalanları değil, bu değişikliklerden çıkarları bulunanları da içerir. Cinsiyetçi değerlerin çözülüşü sürecinde de, süregelen ataerkil sistem içinde toplumsallaşanlar, bu sisteme ne kadar muhalefet ederlerse etsinler, söz konusu bölünmüşlükten bir anda sıyrılamazlar. Dolayısıyla ataerkil değerlerden yakınmak ve hatta değiştirmek için mücadele vermek, cinsiyetçi özü, özellikle bireysel planda tamamen yok edemez. Toplumda cinsiyetçi değerlerin

¹ http://www.tuik.gov.tr/veriBilgi.do?tb_id=14&ust_id=5 (13.Ocak.2008)

² http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&tb_adi=%DD%FEg%FCc%FC%20DDstatistikleri&ust_id=8 (13 Ocak.2008)

³ www.ucansupurge.org/idex.php?option=com_content&task=view&id=3112&Itemid=73 (13. Ocak.2008)

egemenliğini tespit ve bu sisteme muhalefette görülen çeşitli derecelerdeki sözde toplumsal mutabakatın (örneğin bugün kadın ile erkeğin fırsat eşitliğine çoğunluk söz ile karşı çıkmamaktadır/ çıkamamaktadır.) cinsiyetçiliğe çözüm olduğu ikinci büyük yanılsamayı oluşturur.

ENGELLER ARASINDA: BİLİŞSEL ŞEMALAR VE SİMGESEL ŞİDDET

Ataerkil zihniyet hala hegemonik bir durumdur; yalnızca egemen sınıf değil, egemen cinsiyet de tabi olana kendi değerlerini dayatır; erkek egemenliği ise, kadın-erkek eşitliği söylemi nedenli onay bulsa da sürmektedir. Bilindiği gibi kişisel tutumları tespit edebilmenin iki yolu vardır: Kişinin bu tutumla ilgili yaptığı bildirim ve/veya aynı kişinin o tutumla ilgili davranışı. Tamamen zihinsel bir süreç olduğu için doğrudan tutuma ulaşım tespit etmek mümkün değildir. Özellikle modern toplumlarda, kişilerin cinsiyetler arası eşitlik konusuyla ilgili olarak bildirdiği tutumuyla toplumdaki uygulama/eylem/davranış açısından önemli bir fark göze çarpmaktadır. Bildirilen tutumlar eşitlik yönündeysen de eylemler bu yöndeki bilgiyi desteklememektedir. Yani kişiler ya olduğu gibi görünmemekte, ya da görüldüğü gibi olmamaktadırlar. Cinsiyetler arasındaki eşitlik sözde desteklendiği halde eylemler bu yönde değildir. Tutumlara, aslına doğrudan ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmişim. Dolayısıyla kişilerin cinsiyetçi tutumlarını öğrenmek için baş vurulacak iki yol bulunmaktadır: Kişinin bu konuyla ilgili söyledikleri ve yaptıkları.

Cinsiyetçi tutumlara karşı duyarlılığın artmasının günlük yaşam pratiğine dökülemediğini, aslında tutumların/kalıp yargıların hiç de bildirildiği kadar değişmediğini göstermek için çeşitli gruplara bir bilmece sorduk. “Baba ve oğlu arabayla gezmeye giderler. Kaza geçirirler. Baba ölür. Çocuk hastahaneye kaldırılır. Onu ameliyat etmek için gelen doktor, “ameliyatı yapamam, o benim oğlum!” der.” Deneklerden durumu bir- iki cümleyle açıklamalarını istedik. Yanıt, “doktor çocuğun annesidir.” olmalıydı. Bu çalışma, önce birbirinden radikal farklılıklar gösteren üç ülkenin (Fransa, Beyaz Rusya, Türkiye) üniversite gençliğine uygulandı. Bilmeceyi ilk kez duyan toplam öğrencilerden %33’ü doğru yanıt verdi. Ülkelere göre değerlendirildiğinde; Fransa’da doğru yanıt oranı %57.5, Beyaz Rusya’da %46, Türkiye’de %36’dır. Gerek modern eşitlikçi fikirlere beşiklik ve ciddi feminist mücadeleye tanıklık eden Fransa’da, gerek Sovyet rejiminde doktorluk mesleğinin kadınların egemenliğinde olduğu Beyaz Rusya’da, gerek 1920’den beri kadınların tüp eğitimi aldığı ve toplam hekimlerin 1/5’ini oluşturduğu Türkiye’de, aradaki farklılıklara rağmen sonuç hayal kırıklığına uğrattı. Yaraman(2002:98-105) Bu ülkeler arası karşılaştırmalı araştırmadan itibaren, cinsiyet, ekonomik durum, yaş gibi temel demografik özelliklerin saklı cinsiyetçilik üzerindeki etkisini görmek üzere araştırmalar gerçekleştirdik. Bu ana kategorilerden birinde anlamlı bir farklılaşma ortaya çıktığında, söz konusu kategorilerin alt sınıflamalarını araştırmayı planlıyorduk. Küçük örneklerle gerçekleştirilen ön araştırmaların sonuçları daha da vahimdi: Örneğin 2006 yılında, 15 000 YTL ve üstü kazanca, lüks bir arabaya sahip, seçkin bir mahallede ikamet eden İstanbul’lulara uygulanan anket sonuçları şöyledir: Toplam doğru yanıt %18’dir. Bu kategorideki kadınların %10’u, erkeklerin %8’i doğru yanıt vermiştir. Yine aynı yıl, İstanbul Kayışdağı’nda evlere temizliğe giden kadınlar ve eşleriyle yapılan araştırma sonuçları ise şöyledir: Kadınları %2’si, erkeklerin %6’sı olmak üzere toplam katılanların %8’i bilmeceyi doğru yanıtlamıştır.⁴ Erkek egemenliğine ve geleneksel normlara hipotetik olarak karşı durduğu varsayılan eşcinsellere, 2007 yılında aynı soru yöneltilmiş, gaylerin %2’si, lezbiyenlerin %12’si, toplam katılımcıların %14’ü doğru yanıtı bulmuştur.⁵ Cinsiyetçi kültürün çocuklar üzerindeki egemenliğini görebilmek için ise, ilköğretim düzeyinde aynı araştırma gerçekleştirilmiştir: 8 ve 9 yaşındaki çocukların hiçbiri doğru yanıt verememiştir. 10 yaşındakilerin %18.9’u, 11 yaşındakilerin %19’u, 12 ve 13 yaşındakilerin hiçbiri, 14 yaşındakilerin %15.8’i, 15 yaşındakilerin % 20.7’si bilmeceyi doğru yanıtlamıştır. Özel okul ve devlet okullarında gerçekleştirilen bu çalışmada, ilköğretim öğrencilerini %12.8’i doktorun çocuğun annesi olduğunu bilmiştir. Kızların %10.6’sı, erkeklerin %15.1’i doğru yanıt vermiştir.

⁴ Cinsiyetçilik zirveden çok tabanda görülmeyi sürdürmektedir. Kadın duvarcı veya muslukçu görmek kadın başbakan görmekten daha şaşırtıcıdır. Bu yüzden sınıfsal olarak uçları temsil eden iki kesimde anketi uyguladık. Üst sosyoekonomik kategorilerin düşük sosyoekonomik kategorilerden daha az cinsiyetçi olduğu biçimindeki hipotezimiz bariz farklar içeren sonuçlarla desteklenmedi.

⁵ Genel ve kaba hipotez, eşcinsellerin ataerkil sistemin cinsel kategorilerine karşı durduğu biçimindeyse de, aslında lezbiyenlerin açıkça erkeklerle özdeşleşmeleri, gaylerin ise kendi aralarında kadınsı olanları tercih etmeyip aşağıladıkları queer araştırmalarının tespitlerindenidir. Dolayısıyla eşcinsellerin ataerkil sisteme karşı durmak şöyle dursun, aslında onu yüceltikleri de çeşitli gözlem ve araştırmaların sonucudur. Yalnızca erkeklikten kadınlığa geçen transseksüellerin kadına yönelik tutumlarında farklılık olduğu düşünülmektedir. Ne yazık ki araştırma konusu bilmece henüz bu gruba uygulanmamıştır

Genel olarak değerlendirildiğinde, tüm kategorilerde doğru yanıtı verme oranı son derece düşüktür ve demografik niteliklere göre anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Pek tabii ki, bu bilmeceleri içeren anket kağıdında kadın-erkek eşitliğiyle ilgili bir soru yer almamıştır. Zira, böyle bir sorunun deneye doğru yanıtı yönelik uyaraacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, aynı deneklerine kadın-erkek eşitliği konusundaki tutumları tespit edilememiştir. Mevcut genel verilere göre , kamuoyunun kadın-erkek eşitliği ve özel olarak kadının doktor olabilirliliği konusunda bu denli cinsiyetçilik bildirmediği bilinmektedir. Ancak bilmecenin doğru yanıtının zekayla ilişkilendirilmesi olasılığını bertaraf etmek için, bilmece tersinden formüle edilip kontrol grubuna uygulanmıştır: “Anne ve oğlu arabayla gezmeye giderler. Kaza geçirirler. Anne ölür. Çocuk hastahaneye kaldırılır. Onu ameliyat etmek için gelen doktor, “ Ameliyatı yapamam, o benim oğlum!” der. Bu kez durumun açıklanmasını sorduğumuzda denekler %100 doğru yanıt vererek, “doktor babadır.” demişlerdir.

Tüm biçimsel eşitlik yönündeki değişikliklere, bu değişikliklerin, bilmecemiz gereği en azından tıp alanında yaşama geçirilmiş olmasına rağmen, eril merkezli (*androcentric*) hiyerarşi içselleştirilmiştir. Statü olarak saygın bir mesleğin, hele de senaryo “insanı yaşama döndürecek güç” biçiminde kurgulanmışsa erkekle ilişkilendirilmesinin neredeyse otomatik bir tepki olması bunun göstergesidir. Toplumsallaşma sürecinde artık kadınların da hekim olduğu öğrenilmektedir. Ancak ataerkil toplumsallaşma daha derine nüfuz etmiştir. Kadınların hekim olması yüzeysel bir bilgidir; ama önemli roller hala erkeğin olarak kodlanmaktadır. Dolayısıyla, bilmecedeki gibi hayati bir durumda başrol erkeğindir. Kuşkusuz bu bilmecenin doğru yanıtını bilemeyen deneklerin hepsi kadınların hekim olabildiklerini bilmektedirler. Ama bu eğitim ve çalışma olanağı ataerkil iktidarı ortadan kaldırmaktan uzaktır ve tüm bu yanlış yanıtlarda da tüm değişikliklere rağmen ataerkilliğin sürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla toplumsallaşma sürecinde aktarılan norm ve değerler günlük yaşam pratiğinin gerisindedir. Ayrıca, çocuk, çevreden gelen uyaran bombardımanının üstesinden gelebilmek için onları sınıflandırır. İnsanlarla ilgili en temel sınıflandırma onların cinsiyetleri üzerinden gerçekleştirilir.. Sınıflandırmadan kaynaklanan şemalarla cinsiyetçi aktarım gerçekleşmektedir. Şemalar çevreden akan bilginin basitleştirilmesini sağlar. Düşünceyi düzenleyen bilişsel yapı toplumsal şemalardan oluşur. Şemalar soyuttur; kuramlar gibi, bilişsel süreci oluşturan ön fikirler gibidirler. Bireyin algılarını örgütler ve yönlendirir. Toplumsal durumda/uyaranda açıkça algılayamadığımız bilgiyi etkilerler. Yeni veya alışılmış bir uyarana karşılaşıldığında önceden var olan şemalar devreye girer ve onlara uygun bir tepki (tutum ya da davranış) üstelik fazla farkına da varılmadan (*mindlessness*) geliştirilir. Bu şemalardan biri de toplumsal cinsiyet şemasıdır. Uyarın, bir diğer deyişle bireye gelen bilgi toplumsal cinsiyet şemasına göre işlenir. Toplumsal cinsiyet şeması çocuğun, içinde bulunduğu toplumun cinsiyete dair tanım ve değerlerini öğrenmesinden kaynaklanır. Bu bağlamda, ataerkil toplumdaki cinsiyetçi toplumsallaşmanın yalnızca bireyin norm ve değerleriyle değil, aynı zamanda onlarla birlikte ama çok daha sinsi biçimde bireyin algısını, belleğini, tepkisini belirleyen bilişsel şemalarla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yukarıdaki toplumsal cinsiyet şeması kuramını tamamlayan bir diğer açıklama da toplumsal cinsiyet kalıpyargısının öğeleri modelinden gelmektedir. Bu kurama göre cinsiyetle ilgili özellikler, rol davranışları, meslekler, kişilik özellikleri, fiziksel görünüm öğelerine göre örgütlenmekte ve iki ana boyutta ele alınmaktadır: kadınsı özellikler ve erkeksi özellikler. Bütün bu özellikler cinsiyet kalıpyargıları temelinde birbirleriyle bağlantılıdır. Dökmen(2004:79) Bilmecenin genellikle yanlış yanıtlanmasından çıkarsak, hekimlik mesleğiyle ilgili kalıpyargıların henüz kadın cinsiyetini içermemekte olduğunu düşünebiliriz.

Bu araştırmanın verileri ataerkil sistemin çözüldüğüne ilişkin iki ayrı döneme ait yanılısamayı doğrulamaktadır. Ne birinci dalga kadın hareketi ve ait olduğu modernleşme sürecinin sağladığı kadını erkeğe eşit olarak kamusal alana girme olanağı ne de ikinci dalga kadın hareketi ve onun içinde bulunduğu modernleşmenin eleştirildiği sürecin sağladığı ataerkil değerlere ve buna bağlı cinsiyetçi asimetriye karşı oluşan kamuoyu derin ataerkil örüntüleri ortadan kaldıramamıştır. Bu durumla ilgili yukarıdaki sosyal psikolojik çözümlemelere, bilişsel cinsiyetçi şemalarla ilgili kuramlara önemli bir katkı da Fransız sosyolog P.Bourdieu'den gelmektedir.

Erkeğin egemenliğinin (*domination masculine*) toplumsal değişimin kadınlar lehine göstergeleriyle kırıldığını/kırılabilirliğini düşünmeyen P.Bourdieu, toplumsal alanlar, habitus, simgesel şiddet, simgesel iktidar gibi kavramları aracılığıyla cinsiyetçi yapının açıkça algılan(a)mayan yeniden üretim sürecini ortaya koymaya çalışır. Toplumdaki tüm cinsiyetçi bölüşümler, özellikle cinsiyete bağlı işbölümü sanki erkekle kadın arasındaki biyolojik farkın doğal bir sonucuymuş gibi meşrulaştırılır. Oysa bilişsel şemalar bu toplumsal bölüşüme göre biçimlenir ve bu defa onlar bu bölüşümün objektifmiş gibi algılanmasını sağlarlar. Habitus da toplumsal alana göre biçimlenen kalıcı algı, düşünce ve eylem şeması olarak tanımlanmaktadır zaten. Toplum, bireylerin derinden içselleştirmesinden dolayı (bu içselleştirme

toplumsal bilişsel kuramlara göre şemalardan, Bourdieu'ye göre habitustan kaynaklanır.) fark edilemeyen egemenlik ilişkilerinin bulunduğu ayrılmış alanlardan meydana gelir. Simgesel sermaye, o alanda saygı, şeref ve sözü geçme hakkı olup iktidarın temel kaynağıdır. Her alan, o alana özgü simgesel sermayeye sahip olup olmama durumundan doğan mücadeleye ve hiyerarşiyi içeren bir arenadır. Simgesel sermayeye bağlı egemenlik ve bağımlılık ilişkisi, ataerkil toplumda her cinsiyetin davranış, tutum, değer yargısı ve algısını yönlendirecek habitusları belirler. Cinsiyetçi habituslar, kadınların ev içi rollerle, onlar girdiğinde değeri düşen mesleklerle, edilgin davranış kalıpları ve kişilik özellikleriyle sınırlanmalarına yol açar. Görünen ve mücadelesi verilerek bir ölçüde değişen bu açık eşitsizliğin dışında, kendi durumunu küçümseyen, erkek gözüyle hemcinslerini değerlendiren, aynı değerler uyarınca kendi ikinci cinsliğini yeniden üreten sözde iltifat ve kayırmalardan medet uman kadınlar üreten simgesel şiddet söz konusudur. "... evrensel olarak erkeklere tanınmış öncelik hakkı toplumsal yapıların ve erkeğe en iyi parçayı veren cinsiyete dayalı işbölümünün üretim ve yeniden üretiminde ve bütün habitusların içinde şemalarında da vücut bulur: benzer koşullarda biçimlenmiş (...) (habituslar), toplumun bütün üyelerinin algılarında, düşüncelerinde ve eylemlerinde matrisler (...) gibi çalışır. Sonuçta, biyolojik ve toplumsal yeniden üretimin eril merkezli temsili, kendini, pratik (...) consensus gibi anlaşılabilir bir aklın nesnelliliğiyle kuşatılmış bulur. Ve kadınlar kendileri, bu iktidar ilişkilerinin sindiği ürün olan (...) düşünce şemalarını tüm gerçekliğe, ve özellikle kısırıldıkları iktidar ilişkilerine uygularlar." Bourdieu(1998:53,54) Kendileri gibi olmamayı, kendilerinin asıl çıkarının ne olduğunu düşünmeden simgesel düzenin habituslarla dayattıklarını, ki bu bir anlamda maruz kaldıkları simgesel şiddettir, uygulamayı sürdürmektedirler. Simgesel iktidarın sürekliliğini sağlayan simgesel şiddetten kaçınmak şöyle dursun, kadınlar kimi zaman, simgesel şiddete maruz kalmayı tercih etmektedirler. Diğer bir deyişle kendi ikinci cinsliklerini pekiştirecek kimi uygulamalara gönüllüdürler; uygulanmazsa rahatsızlık hissetmektedirler: Geleneksel rollerini ödüllendirerek pekiştiren anneler gününün kutlanmasını ister çoğunluk kadın. Üstelik yalnızca anneler değil, çocuksuz kadınlar da, adeta ataerkil değerlere göre özür addedilen durumların kapatmak istemesine arzu etmektedirler bu kutlamayı. Yine kadınlar kendi tabiyetlerini onaylar biçimde, evlenme ve arkadaşlık tekliflerinin erkekten gelmesini; sandalyelerinin tutulup yerlerine oturtulmayı, kapıları açılıp önden geçmeyi, özel günleri erkeklerin hatırlayıp onlara ödül vermesini, erkeğin yaşının, boyunun ve gelirinin kadından fazla olmasını "normal" bulmakta ve bu vesileyle ikinciliklerini, tabiliklerini yeniden üretmektedirler. Evlendikleri vakit, iki soyad kullanmayı bir kazanım gibi değerlendirmektedirler; oysa evli erkeğin medeni durumu yahut tek soyadlı kadının medeni durumu ismine yansımadağı halde iki soyadlı kadının evli olduğu, hiç deklare etmeden belli olmaktadır; ve medeni durumun nüfus kağıtlarından bile kaldırılmasının söz konusu olduğu bir çağda geri bir adımdır. Siyasetteki kota önerileri⁶, 8 Mart kutlamaları da bu bağlamda değerlendirilmeyi gerektiriyor.

Yukarıdaki gizli ve gizil ataerkilliği açıklamaya çalışan kuramları, sözde alternatif kadın çalışmalarıyla da örneklemek mümkündür.. Siyasal alanda denklik mücadelesi ve sonucundaki kazanımlar konusunda, özellikle Türkiye gerçeği üzerine yazılan tarih iyi bir örnektir. Resmi tarih, seçme ve seçilme hakkının Türkiye'de kadınlara, üstelik erken bir tarihte, verildiğini terennüm eder. Neyse ki feminist eleştiri bağlamında bu olayı yeniden yazanlar tarihin erkenliğine değinmezler; çünkü belgeler netlikle göstermektedir ki daha 1919'da bu hakla ilgili tartışma, talep ve eylemler gündemdedir. Hatta Cumhuriyet'in ilanı öncesinde kadınlar, üstelik Anadolu'da, erkeklerden, aday olmadıkları halde önemli oylar almışlardır. Yaraman(1999) Ancak bu yasal dönüşümü iyi niyetli yöneticilerin başına indirgemek, kuşkusuz alanın habitusu gereği, alternatif çalışmalarda aynı öz ama başka formülasyonlarla yinelenmektedir: aynı durum "erkek feminizmi"yle açıklanmaktadır. Kuşkusuz, bu kazanımda, modernleşme projesini 19. yüzyılın ortalarından itibaren hayata geçirmeye çalışan başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok siyasetçi, aydın ve devlet adamı olarak erkeklerin rolü vardır. Ancak tüm dünyada aynı süreçte kadınlar kendilerine erkek yandaşlar bulmuşlardır. Fransa'da Condorcet, Leon Blum; İngiltere'de J.S.Mill gibi. Dolayısıyla Türkiye'yi açıklarken, son yıllarda gün ışığına çıkarılan onca veriye/belgeye rağmen "erkek feminizmi" kavramını geliştirmek cinsiyetçi şema ve habitusların, güya karşı çıkıldığında dahi kadınların zihniyet yapılarını derinden ve farkına varmadan nasıl etkilediğinin bir başka örneğidir.

Bu bildiriye zikredilen araştırmaya konu olan bilmece, cinsiyetçi tutum değişikliği sıklıkla dile getirildiği halde, cinsiyetçi davranışların neden yaygın olduğunu açıklayan bir turnusol kağıdı niteliğindedir. Cinsiyetçiliğin ortadan kalmasıyla ilgili yanılısama olarak tanımladığım dönüşümlerin önemini asla inkar edemem; ancak bu dönüşümler yetersizdir ve en aşıldığı düşünüldüğü anda cinsiyetçilik birey ve toplumu kısıktırak yakalamaktadır. Ataerkillik hala hegemoniktir ve yalnızca kendini destekleyenleri değil,

⁶ "Kota (...) cinsiyet farkını yeniden yerleştirir, eski "korunan" kadın örneğini harekete geçirir" .Lipovetsky(1997:353) ve daha ayrıntılı kota eleştirisi için bakınız: Badinter(1999) .

muhaliflerini de biçimleyecek derecede güçlüdür. Farkındalık, cinsiyetçiliğe karşı bilinçleri yükseltecek en önemli eylemdir.

KAYNAKÇA

- Badinter,E.(12 Haziran 1996) “Non Aux Quotas Des Femmes”, *Le Monde*,
Bourdieu,P.(1998) *La Domination Masculine*, Seuil, Paris.
Dökmen,Z.Y.(2004) *Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
Lipovetsky,G.(1997) *Troisieme Femme*, Folio,Paris.
Mead, M.(1949) *Male and Female:A Study Of The Sexes In The Changing World*, W.Morrow, New York.
Yaraman,A.(2002)”Adaptation Psychosociale Des Jeunes A La Transformation Des Roles Sexuels”,
Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt:3,Sayı:1,s.98-105.
Yaraman,A.(2001)Resmi Tarihten Kadın Tarihine, Bağlam Yayınları,İstanbul.
Yaraman,A.(2002)”Toplumsal Değişme Ve Kadında Erkeklik”, *Psikanaliz Yazıları*, Sonbahar 2002,
s.47-54.
Yaraman,A.(1999)*Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili*, BağlamYayınları,İstanbul.

WHERE WE ARE IN FEMINIST ILLUSION? FROM INTERNALIZED SEXISM TO AWARENESS

Ayşegül YARAMAN

MarmaraUniversity, Political Administration (in French) Department

Modernisation as the way of life of the industrial revolution with the contribution of the first wave of the feminist movement as one of its constituting parts helped women gain rights to education, work etc. These civil and political rights have become laws later. The goal of the modernisation project was to equalize man and woman formally. This goal did not contribute to eradicate the sexism. On the contrary it idealized the values that specifically belonged to men. This is the first feminist illusion.

The aim of the second wave of the feminist movement which appeared with the critique of the modernisation was to destroy the dominance of the values of the man. The existing structures and institutions were criticized by feminism. Sexist attitudes lost their legitimacy. However, in spite of this transformation both in private and public space patriarchal practices still went on. Consequently attitudes against sexist values fell short in disintegration of patriarchy. This is the second feminist illusion.

We conducted a survey which focused on a riddle to reveal the contradiction and the hypocrisy between the attitudes and behaviours. This questionnaire practised on different social categories showed the implicit sexism with meaningful data; because the sexist social cognitive schemas and habitus which gave rise to symbolic violence continue to influence the sexist perception, thought, attitudes and behaviours.

The third wave of feminist movement has to overcome illusions and raise awareness.